

Nestor kulturní antropologie Anthony F.C. Wallace definoval náboženství jako víru a rituály oslavující nadpřirozené bytosti, věci a síly. Podobně jako etnicita nebo jazyk je náboženství spojeno se sociální stratifikací uvnitř společností a také mezi národy. Náboženské rituály a víra se někdy spojuje, jindy se jedná o odlišné praktiky. Účast na společných rituálech může udržovat sociální solidaritu všech věřících nebo na druhé straně náboženské rozdíly mohou vést k dlouholetým válkám (Palestinci a Izraelci, Katolíci a protestanté v Severním Irsku). Při studiu náboženství musí antropolog studovat sociální roli náboženství ve společnosti, ale také povahu a obsah všech náboženských úkonů a také náboženské organizace, sekty. Při studiu náboženství je třeba věnovat pozornost nejen sociální roli náboženství ve společnosti, ale také podstatě a obsahu náboženských obřadů a všech praktik s tím spojených. Také jsou důležité projevy jako modlitby, mýty, pověsti, texty, postoje k etickým hodnotám, a morálce.

Nadpřirozeno je něco zvláštního mimo reálný svět. Je neověřitelné, tajuplné a těžko postižitelné slovy. Nadpřirozené bytosti- bohové a bohyně, duchové a duše nejsou hmotní. Ani nadpřirozené síly, které jsou některým těmto bytostem přisuzovány nejsou prokazatelné. Některé uctívané síly jsou nepersonifikovatelné, jen existují. V mnoha společnostech lidé věří, že mohou mít prospěch ze spojení s těmito nadpřirozenými silami. Takovéto náboženství existuje ve všech lidských kulturách. Je to univerzální znak kultury. Uvidíme, že však není lehké odlišit od sebe nadpřirozené síly od přirozených a to ještě v různých kulturách. Protože nadpřirozeno je definováno u každého národa jinak.

Původ, funkce a vyjádření náboženství

Každá otázka proč, kde a jak, vzniklo náboženství nebo jakýkoli popis jeho povahy je spekulací. Ovšem takové spekulace jsou důležité. Mnoho z nich objevilo důležité funkce a vliv náboženského chování na společnost. Některé z těchto teorií si nyní přiblížíme.

Animismus

Zakladatelem antropologie náboženství byl anglický antropolog sir. Edward Burnett Tylor. Podle něho vzniklo náboženství když se lidé pokoušeli pochopit podmínky a události, které nemohli vysvětlit ze své každodenní zkušenosti. Tylor věří, že naši předkové a také lidé žijící v současnosti v neindustriálních společnostech byli ovlivněni sny, smrtí a transem. Ve snech a transových stavech nabyla zkušenost člověka zhuštěné formy. V bdělé stavu si znovu vyvolávali prožitky ze snů.

Tylor předpokládal, že snaha vysvětlit sny a tranzové stavy vedly člověka k víře, že v těle žijí dvě bytosti, jedna aktivní ve dne (hmotná) a druhá – duše – (nehmotná) aktivní ve spánku a v tranzu. Ačkoli se nikdy neseťkaly jsou živé a na sobě závislé. Pokud duše opustí tělo, člověk zemře. Je to odchod duše (latinsky anima –od toho animismus). Proto Tylor nazval tento druh náboženství animismus.

Tylor tvrdí, že náboženství při svém vývoji prošlo několika stádii. Počátečním stádiem je animismus. Dalším polytheismus (víra ve více božstev) a konečným stádiem je monotheismus (víra v jednoho boha nebo sílu). Poslední dvě stádia vznikla až později. Protože náboženství vzniklo aby vysvětlilo jevy, kterým lidé nerozuměli. předpokládá Tylor, že dojde k jeho zániku, až věda nalezne jiné, vědecké odpovědi na tyto otázky. Částečně měl pravdu. V současnosti je věda pokročilá a vysvětlila mnoho jevů, které jsou součástí náboženství, ale náboženství existuje dál. Proto musí mít ještě jiné funkce než vysvětlovat nevysvětlitelné.

Mana a Tabu

Spolu s Tylorovou teorií animismu existovala ještě jiná teorie, která vysvětlovala vznik náboženství (animismus – víra v duši a její duchovní moc). Tato další teorie předpokládala, že naši předkové viděli v nadpřirozenu sféru sil, které nejsou součástí člověka a mohou ho

ovlivňovat jen za určitých podmínek. Tohle náboženství je nejvíce rozšířeno v Melanésii – v oblasti jižního Pacifiku včetně Papuy Nové Guiney a přilehlých ostrovů. V Melanésii věří v manu, božskou sílu, která existuje ve vesmíru (kolem nás). Může se vyskytovat v lidech, zvířatech, rostlinách a věcech.

Melanéská mana je podobná našemu pojmu štěstí. Štěstí Melanésanů záviselo na maně, která mohla s lidmi různými způsoby manipulovat nebo ji mohli lidé získat třeba kouzlem. Věci, které v sobě obsahovaly manu mohly člověku přinést štěstí. Např. harpuna, která patřila úspěšnému lovcovi, mohla přenést manu tohoto lovce na člověka, který ji držel a tak mu přinést štěstí v lovu.

Víra v síly podobné maně jsou široce rozšířeny, i když náboženské obřady a praktiky se od sebe liší od kultury ke kultuře. Např. rozdíl mezi manou v Melanésii a Polynésii. V Melanésii můžete získat manu náhodou nebo pilnou prací aby ji získal. V Polynésii nebyla mana dostupná každému, ale byla spojená s politickými funkcemi. Králové a šlechtici měli mnohem více many než obyčejní lidé.

Vládce byl tak nabitý manou, že kontakt s ním byl pro obyčejného smrtelníka nebezpečný. Mana šlechty se z těla dostávala ven, při pohybu. Mohla se dostat do půdy po které kráčet, proto bylo nebezpečné kráčet v náčelníkových stopách. Také se dostávala do nádob, ze kterých náčelník jedl. Kontakt náčelníka s obyčejnými lidmi byl nebezpečný, protože mana mohla způsobit elektrický šok. Protože náčelník má tolik many, jejich těla a majetek byly tabu (soubor nařízení která vyjadřovala co je považováno za svaté a tudíž nedotknutelné pro obyčejné smrtelníky). Styk náčelníka a poddaných byl zakázán. Protože obyčejní lidé nemají tolik many jako králové bylo v případě kontaktu nutné vykonat očistné rituály.

Na těchto příkladech vidíme, že jednou z funkcí náboženství je vysvětlovat. Víra v duši vysvětluje co se stane ve spánku, v transu nebo po smrti. Melanéská mana vysvětluje úspěch, který lidé nemohou pochopit, že se jen tak stal. Lidem se nedaří při lovu, při vedení válek, nebo při zahradničení, protože jsou líní, hloupí nebo neznalí. Protože se jim ale přesto daří, věří, že úspěch způsobují nadpřirozené síly.

Víra v duchovní věci (animismus) a nadpřirozené síly (např. mana) zapadají do definice náboženství, kterou jsem uvedla na začátku. Většina náboženství spojuje duchovní a nadpřirozené síly. V současném světě lidé věří na bohy, svaté, duše, demony a síly talismany a svátosti.

Magie a náboženství

Magie patří k nadpřirozeným silám jak dosáhnout určitých věcí, které si přejeme. Je to vlastně technika jak dosáhnout prostřednictvím nadpřirozena svého cíle. Tato technika zahrnuje zaříkávadla a různá kouzla, která se vyslovují při jednání s nadpřirozenými silami. Při jejich vyvolávání. Kouzelníci užívají tzv. imitativních kouzel, které mají pomoci zhmotnit to, co mají imitovat. Pokud si kouzelník přeje někoho zranit nebo zabít, musí si vyrobit imitaci oběti. Příkladem může být píchání špendlíků do panenek woodoo. Tzv. přenosné kouzlo se nachází ukryté v nějakém objektu a osoba, která se ho dotkne je jím postižena. Někdy kouzelníci praktikující přenosná kouzla používají části těla budoucí oběti jako jsou nehty, nebo vlasy. Zaříkávací formule pronesená nad těmito věcmi ovlivní dotyčného a dosáhne kýženého cíle.

Kouzelnictví nacházíme v kulturách s různým náboženstvím. Může se vázat na animismus, manu, polytheismus, nebo monotheismus. Kouzelnictví není nic nižšího nebo jiného než animismus nebo víra v manu.

znepokojení, řízení, útěcha

Náboženství nejen vysvětluje věci a pomáhá plnit lidské tužby. Také zachází do sféry duševní a citové. Jinými slovy nemá jen nevysvětluje jen pro lidi nevysvětlitelné jevy (kognitivní), ale

také pomáhá lidem zvládnout emoce. Např. víra v nadpřirozeno může pomoci redukovat citové strádání. Kouzelnické techniky mohou poskytnout naději, když se věci lidem vymykají z rukou. Podobně náboženství pomáhá lidem čelit smrti a životním krizím.

Ačkoliv všechny společnosti mají techniky jak se vypořádat s každodenními starostmi, jsou zde určité situace, které lidé nezvládají. Pokud lidé tápou v nejistotě nebo jsou nějak ohroženi, podle Malinowského se obracejí k magii.

Malinowsky zjistil, že některé kmeny z ostrova Trobirand používají magii, když vyjíždějí na moře, což považují za velmi nebezpečný podnik. Protože nemohou ovládat přírodní živly jako je třeba vítr, počasí a množství ryb, pomáhají si magickými obřady. Také lidé volají nadpřirozené mocnosti, když nemají dostatečné znalosti pro ovládnutí některých věcí. Podle Malinowského jsou kouzla užívána aby člověk mohl získat vládu nad věcmi, ale náboženství vzniklo z opravdových tragických událostí v životě člověka. Náboženství člověku pomáhá ovládat emoce v době krizí. Malinowsky viděl kmenová náboženství jako soustředěné právě na krizová období života člověka jako je puberta, svatba a smrt.

Sociální funkce a rituály

Magie a náboženství pomáhá zmenšovat lidské neštěstí (deprese) a všechno co s nedobrym stavem souvisí. Ironicky řečeno tyto rituály také deprese mohou vyvolat a také pocity ohrožení. Účast na rituálním obřadu by měla zmenšit stres, který na člověka působí právě prostřednictvím rituálu, který podporuje pospolitost a solidaritu všech zúčastněných.

Iniciační rituály

Také se nazývají rituály přechodu. Např. američtí indiáni žijící v prériích je tak nazývali. Tyto rituály jsou známy z mnoha světových kultur. Při nich se např. z chlapců stávali muži.

Většinou byli tito mladí po nějakou dobu vyloučeni z kmen a museli žít sami v divočině, museli se postit, jíst drogy aby měli vidění, které jim mělo ukázat jejich strážného ducha. Po této době zkoušky se vrátili do kmene zpět jako dospělí.

Tyto rituály mají tři fáze. oddělení, označení a připojení. V první fázi jsou lidé odtrženi od skupiny a začínají postupovat zkoušky, které jim umožní přechod z jedné skupiny do druhé. Ve třetí fázi se opět vrací do společnosti a tím je celý rituál završen. Nejzajímavější je fáze označení. Je to období, v němž se člověk nachází mimo dětství a ještě není přijat do světa dospělých. Také tomu říkáme přechodná fáze.

Přechodná fáze, její délka a náplň se u různých kultur liší. Lidé v této fázi mají obojakou sociální pozici. Existují mimo zákony společnosti vlastně žijí v čase, který je mimo čas společnosti. Jsou odtrženi od normálních sociálních vztahů. Např. u kmene Ndembu v Zambii musí náčelník projít přijímacím rituálem před tím než se ujme svého úřadu. V průběhu tohoto obřadu je jeho minulé i budoucí postavení ve společnosti zapomenuto, někdy dokonce obráceno. Často na něm bývá pácháno násilí.

Nejzajímavějším projevem přechodné fáze je kolektivní přechodná fáze, kdy tímto rituálem procházejí lidé společně, tudíž tvoří společenství. Toto společenství pomáhá lidem překlenout přechodnou fázi rituálu. Utužuje jejich solidaritu, sociální rovnost a pospolitost. V této skupině jsou si všichni lidé rovni. Najednou neexistují sociální rozdíly mezi nimi (nebo jsou pro dobu trvání přechodné fáze iniciačního rituálu zapomenuty). Tito lidé musí projít naprosto stejnou zkouškou a musí získat naprosto stejné zkušenosti. Většinou se jedná o pravý opak jednání v normálním životě. Např. mohou být posílena sexuální tabu nebo naopak zrušena. Přechodná fáze je součástí všech iniciačních rituálů. V některých společnostech se tato fáze může stát trvalou normou chování pro některou skupinu lidí. Většinou se jedná o kultury se státní organizací. Většinou náboženské skupiny se permanentním dodržováním pravidel přechodné fáze iniciačního rituálu snaží odlišit od ostatních. Může se jednat o pokoru, chudobu, rovnost, poslušnost, sexuální abstinence. Všechny tyto vlastnosti jsou podmínkou

pro členství v sektě (skupině). Znaky přechodné fáze iniciačního rituálu mohou být také signálem strachu z nadpřirozených jevů.

Totemismus

iniciační rituály by měly sloužit k vytvoření solidarity mezi lidmi. Vlastně formují sociální život komunity. Tyto praktiky jsou také obsaženy v náboženských rituálech nazývaných totemismus. Totemismus je např. velice důležitá součást náboženství Australců. Totemy mohou být zvířata, rostliny nebo geografické body. Každý kmen má svůj vlastní totem. Členové každé totemové skupiny věří, že jsou potomci jejich totemu. Většinou zvíře nebo rostlinu, která představuje jejich totem neloví a nejedí, toto tabu je porušeno vždy jednou v roce, když se všichni shromáždí při obřadu věnovanému totemu. Tyto pravidelné rituály jsou důležité, aby totem žil dál.

Totemismus je náboženství, které používá jako model pro společnost přírodu (uctívá přírodu). Lidé jsou s přírodou spojeni prostřednictvím totemu. Protože každá skupina uctívá jiný totem, odráží se zde různorodost sociálního složení těchto skupin v rozmanitosti přírody. Právě přírodní různorodost je modelem pro sociální organizaci společnosti. I když totemová zvířata a rostliny řadíme v systému do různých skupin dohromady je pojí jejich příslušnost k přírodě. Jednota sociálního uspořádání lidské společnosti je zde ještě podtržena symbolickým spojením a imitací přírodního řádu.

Jednou z úloh náboženských obřadů a výry je potvrzení a trvání solidarity všech věřících. Totemy jsou svaté emblémy, které symbolizují společný původ. V totemických rituálech lidé společně vzdávají hold totemu. Touto činností stvrzují sociální jednotu, kterou totem symbolizuje.

Původ rituálu

Některé znaky od sebe odlišují rituály a ostatní druhy chování. Rituály jsou formální – stylizované, opakující se a pořád stejné. Lidé je provozují na k tomu účelu vyhrazených (svatých místech) a to vždy v určitou pevně stanovenou dobu. Rituály zahrnují tzv. liturgii, což je sekvence slov a úkonů, které byly k tomuto účelu zvláště vytvořeny.

Tyto znaky řadí rituály ke hrám, ale je zde jeden podstatný rozdíl. Divadelní hry jsou v převážné většině určeny publiku, které se na jejich průběhu podílí minimálně. Herci něco představují, kdežto účastníci rituálu se snaží o sjednocení všech přítomných o vtažení jich do děje o jejich vzájemné spojení – modlitbu. Rituály nás informují o jeho účastnících a jejich tradicích. Opakující se rituály rok za rokem, generace za generací přenášejí poselství a hodnoty tohoto národa.

Rituály mají sociální poslání. Ne všichni účastníci věří stejnou mírou. Ale účastní se veřejného aktu a lidé, kteří se na něm podílí, vysílají ke svému okolí signály, že respektují obecné sociální a morální pravidla.

Vyprávění

Náboženství a kultura

Náboženství je univerzální pro všechny kultury co jsou na světě. Ovšem náboženství jednotlivých kultur se od sebe liší ve víře, obřadech. Náboženství v národních státech se stratifikovanou společností se liší od kultur, kde sociální rozdíly nejsou tolik markantní. Wallace (1966) náboženství obecně rozdělil do čtyř typů: šamanismus, primitivní, olympské, a monotheistické. Nejjednodušší formou je šamanismus. Šamani něco jako kněží, nejsou kněžími pořád, ale jen v určitých situacích se stávají prostředníky mezi lidmi a

nadpřirozenými silami. Ve všech kulturách praktikujících šamanismus jsou šamani také lékaři (léčitelé, přisuzují se jim léčitelské schopnosti). Název šaman vyjadřuje obecně lékaře, duchovního, astrologa, vykladače budoucnosti. Wallace považuje šamanismus za náboženství charakteristické především pro společnosti lovců a sběračů, částečně se také vyskytuje v severních oblastech u Eskymáků a obyvatel Sibíře.

I když šamani nejsou tak docela kněží, obvykle se sami snaží od ostatních lidí odlišit, většinou opačnou sexuální orientací (v jiných náboženstvích se toto děje v podobě celibátu kněží a jeptišek a chudoby např. mnišských řádů). Také často šamané praktikují transvestitismus (tak se vlastně stávají oběma pohlavími). Mezi Čukči na Sibíři, kteří se živí pobřežním lovem ryb, existovala skupina šamanů (mužů), kteří se oblékali, mluvili a vlastně žili jako ženy. Dokonce se jako by vdávali za muže. To všechno proto, aby s nimi nadpřirozené síly udržovaly kontakt. ženští šamani se mohou chovat podobně, napodobovat muže a brát si ženy.

Některé kmeny severoamerických prérijních indiánů praktikovali rituály, při nichž si vyměnili muži se začali chovat jako ženy oblékali se jako ženy a místo toho aby lovíli bizony a byli válečníky, vařili, šili a tkali jako ženy.

Primitivní náboženství má ještě navíc k šamanismu rituály, při kterých se podílí celá společnost. Např. žňové rituály nebo iniciační obřady. Ačkoliv primitivní náboženství také nemá kněží na celý úvazek, věří v několik nadpřirozených sil (mají polytheismus) které se starají o běh světa. I když se toto náboženství objevuje u některých loveckosběračských společností jako třeba u australských domorodců, kteří praktikují totemismus, většinou je toto náboženství typické pro zemědělské kultury.

Olympské náboženství. Tento druh náboženství se objevuje v národních státech s rozvrstvenou společností. Zde existuje vrstva kněží, kteří se věnují výlučně náboženským praktikám. Kněžský stav je zde dobře organizován a tato vrstva je ještě dále hierarchicky rozdělena. Název Olympské si Wallace zvolil podle názvu hory Olymp, kde sídlili bohové v klasickém Řecku. Olympské náboženství jsou polytheistická. Bohové mají antropomorfní podobu, každý se stará o jemu vyhrazenou oblast (bohové války, moře, lásky, smrti). Tento druh náboženství je typický pro neindustriální společnosti, organizované v národních státech, jako třeba byli Aztékové v Mexiku, některá africká a asijská království a klasické Řecko a Řím. Posledním typem podle Wallace je monotheismus. Zde také existují specializovaní kněží a nadpřirozené síly, ale na rozdíl od předchozích tří typů jsou všechny nadpřirozené síly podřízeny jednomu všemohoucímu, vševědoucímu bohu nebo síle. Takové je náboženství křesťanské nebo muslimské.

Zajímavým rituálem je také tzv. Poláč. Tento rituál provozují indiáni žijící na pacifickém pobřeží USA např. Tlingit. Oni se při tomto rituálu zbavují majetku. Nahází veškerý svůj majetek na hromadu a zapálí ho (televize, videa, příkrývky nábytek). V současné době je tento rituál zakázán, ale stejně se provozuje. To mělo zabránit velké ekonomické diferenciaci, protože ti co byli bohatí si mohli dovolit provést rituál potlače a tak se zbavit majetku. Ten kdo tento rituál provedl byl sice nakonec chudý, ale ve společenském žebříčku stoupl.